

RECENSIONESSÄ

BIESTA OCH ”UTBILDNINGENS BRÄNNPUNKT”

Inledning

På frågan ”vad utbildning är” kan man, schematiskt sett, urskilja två ledande svar. I det ena läggs accenten vid yttre faktorer och utbildning ses som en verksamhet där bestämda kunskaper och värden överförs till det uppväxande släktet. Svaret spelar förmodligen en allt mindre roll historiskt sett, men återkommer då och då med förnyad kraft, vilket är högst påtagligt i vårt land idag. I det andra svaret läggs tyngdpunkten vid inre faktorer och utbildning beskrivs som en aktivitet där individuella egenskaper befrämjas. Detta svar förefaller ha blivit allt mer styrande, till exempel för hur man definierat den svenska skolans uppgift under senare decennier. Vid sidan om dessa båda svar finner vi ett tredje. Också det tycks uttalas med allt starkare stämmor, men det har en mer trevande karaktär och kan därför lätt överröstas. Värdet av de båda andra svaren beaktas härvidlag, men utbildning sägs väsentligen handla om något annat än kunskapsreproduktion

och kunskapsproduktion, nämligen om kunskapsutveckling i och genom levande relationer. Utbildningens brännpunkt placeras inte utanför och inte innanför människor, utan mellan dem.

Med tanke på att ”brännpunkt” är synonymt med såväl centrum som fokus ger jag uttrycket ”utbildningens brännpunkt” följande dubbla innebörd: 1) den plats där utbildningens mest betydelsefulla aktivitet utspelas, och (följaktligen) 2) den plats dit pedagogikens intresse i första hand bör riktas. Hur man föreställer sig utbildningens brännpunkt kan antas lägga grunden för hur man väljer att utforma undervisningens praktik. Problemet kan ses som oupplösligt förenat med hur man svarar på frågan ”vad människan/en människa är”.

Gert Biestas senaste bok *Bortom lärandet – Demokratisk utbildning för en mänsklig framtid* utvecklar en teori som går i linje med det tredje svaret. Syftet med föreliggande recensionsessä är att redogöra för centrala tankegångar i boken, med särskilt beaktande av vad de har att tillföra angående frågan om utbildningens brännpunkt.

Biesta, Gert (2006): *Bortom lärandet. Demokratisk utbildning för en mänsklig framtid*. Lund: Studentlitteratur.

Tillblivelseaktens unika karaktär

Biesta undersöker hur vi kan närma oss frågor om utbildning mot bakgrund av den intersubjektiva vändning som skett inom humanvetenskaperna under de gångna 150 åren, det vill säga med beaktande av den upptäckt av Duet som har härletts till Feuerbach och som av många har kallats en "kopernikansk revolution" (se till exempel Asplund 1992, s 20, Pfeutze 1973, s 30 och Buber 2002, s 176). Biesta gör en kritisk granskning av humanismen och dess antagande "att det är möjligt att känna och artikulera människans väsen eller natur och att använda denna kunskap som en grund för pedagogiska och politiska insatser" (Biesta, s 16). Med stöd hos filosofer som Hannah Arendt, Emanuel Lévinas och Martin Heidegger ifrågasätter Biesta idén att man kan ge ett allmängiltigt svar på frågan vad människan är. Den intersubjektiva vändningen implicerar ett ifrågasättande av föreställningen om människan som ting, fast substans och representant för en allmän natur. Den förskjuter tänkandets fokus mot "tillblivelseaktens unika och särskilda karaktär". Frågan vad det innebär att vara mänsklig måste ses som en radikalt öppen fråga, menar Biesta, det vill säga en som inte kan besvaras på förhand utan som primärt besvaras i och genom aktiv handling. Den centrala frågan är inte *vad subjektet är* utan *var subjektet blir till* (s 46–47).

All utbildning har som mer eller mindre uttalat syfte att förändra och förbättra människor, konstaterar Biesta vidare. Det gäller för "samhälleliga" ansatser, där man beskriver utbildningens huvuduppgift i termer

av anpassning efter sociala ordningar. Det gäller även för "individuella" ansatser, där utbildningens huvuduppgift antas vara att kultivera den enskildes personlighet. Av dessa båda ansatser har den individuella haft störst inflytande inom pedagogisk teori. Den har spelat en viktig roll i emancipatoriska riktningar, till exempel inom olika former av kritisk pedagogik, men framför allt inom den så kallade "bildningstraditionen". Ansatsen ifråga bygger på Descartes monologiska postulat samt på Kants föreställning om förnuft och självständighet som människans mål och utbildning som kungsvägen till målet. Modern pedagogik kom att bygga på denna individualistiska tankegång, menar Biesta, och "kopplingen mellan rationalitet, autonomi och utbildning blev upplysningsprojektets 'heliga treenighet'" (s 15). Biesta söker en utväg.

Utbildning i ett relationellt spänningsfält

Under de senaste decennierna har talet om utbildning (education) i stor utsträckning ersatts av tal om lärande (learning). Diskursförändringen har frambringat en hel del ny och värdefull kunskap, men den har också inneburit att viktiga aspekter av pedagogisk aktivitet hamnat i skymundan. Strålkastarljuset har riktats mot individens lärande, i bemärkelsen erhållande av ett slags yttre kunskap, på bekostnad av kunskap om utbildningens relationer: "Undervisning har kommit att omdefinieras till ett stöd åt eller en hjälp till inläring, liksom utbildning numera ofta beskrivs som att ge lärmöjligheter eller lärupple-

velser” (s 25). Parallellt med denna individualistiska tendens har det vuxit fram en diskurs som ställer lärandets sociokulturella aspekter i centrum. Biesta menar att även den senare många gånger utgår ifrån att det finns ett på förhand existerande stoff vilket eleven ska tillägna sig (s 34).

Som Biesta ser saken är pedagogikens avgörande fråga *var utbildningens subjekt blir till*. Frågan koncentreras i det avseendet varken till den lärande individen – till exempel till kognitiva funktioner och självuttryck – eller till lärandets kontextuella förutsättningar – till exempel till interaktionsordningar och institutionella ramar – utan till en dimension människor emellan. Med hänvisning till Arendt blir subjektet *någon* genom att bryta in i en värld befolkad av andra handlingskompetenta subjekt. Utbildning går ut på att människor lär i och av sina handlingar, det vill säga av att vara och att ha varit subjekt i relation till andra subjekt (Biesta, s 127 ff). Det är i ett relationellt spänningsfält som människans unika svar ges. Pedagogisk praxis ses här som ett gensvar på en sorts ”störning”, som respons på socialitet karakteriserad av pluralitet och skillnad (s 50 ff). Det ur utbildningssynpunkt essentiella sker, enligt Biesta, i en pågående social handling. Utbildningens subjekt pånyttföds gång på gång, genom ett motsatsernas möte, i gränslandet mellan jag och omvärld, i interaktionens brytpunkter.

Demokrati = utrymme för handling

Biesta behandlar frågan hur relationen mellan utbildning och demokrati kan förstås. Han finner att svaret till stor

del är avhängigt vad vi menar med ”den demokratiska personen”, det vill säga vilket slags människa som finns önskvärd i ett visst samhälle. Den sedan århundraden dominerande föreställningen att skolan har till uppgift att producera demokratiska – i betydelsen fria, rationella och självständiga – medborgare granskas. Detta ”kantska” koncept är instrumentalistiskt och individualistiskt, framhåller Biesta. Instrumentalistiskt, emedan det ser utbildning som medel för att uppnå framtida mål, det vill säga bedriver ”utbildning för demokrati” och individualistiskt, då det förstår demokrati i termer av individuella egenskaper (s 115).

Gentemot detta synsätt ställer Biesta till en början idén om ”utbildning genom demokrati”. Det är ett intersubjektivt synsätt, där människan förstås som en social produkt och där utbildningens mål definieras i termer av social utveckling. Som företrädare för synsättet ser Biesta John Dewey. Dewey överskred till stor del tidigare nämnda riktning. Han klargjorde till exempel att demokrati i utbildning fundamentalt sett handlar om informellt samspel (demokratiska utbildningsformer) och inte om träning i formellt beslutsfattande (demokratiska styrelsesätt). Hans koncept rymmer emellertid rester av såväl individualism som instrumentalism, i det att han föreställer sig utbildning som medel för framställning av en viss – demokratisk och social – personlighet (s 111 ff).

Biesta för frågan om förhållandet mellan utbildning och demokrati ett steg längre. Gentemot Kants individualistiska och Deweys sociala koncept ställer Biesta ett *politiskt* koncept, konstruerat framför allt utifrån Arendts

handlingsbegrepp. Detta koncept uppmanar oss att lämna idén om utbildning som ett rum där man förbereder sig för framtida verksamheter. I stället ska vi förstå verksamheten som *det rum där handlande sker*. Med en sådan utgångspunkt handlar demokrati frågan inte längre om hur man skapar demokratiska individer utan om hur människor kan vara subjekt tillsammans. Den huvudsakliga fråga som Biesta riktar till skolan är inte hur den ska gå till väga för att framställa demokratiska medborgare utan *hur den ska fungera så att eleverna kan handla*. Till yttermera visso väcker Biesta frågan om skolan *överhuvudtaget* kan vara ett rum för handling och demokratisk subjektivitet (s 124 ff).

Vakenhet på handlandets kvalitet

Som Biesta skildrar pedagogens ansvar handlar det i första hand inte om produkter och elevers förvärvande av kunskapsobjekt utan om processer och kunskap som social handling (kunskap-i-praxis). Pedagogerna har att försöka upprätta en atmosfär i utbildningsgruppen där ”nykomlingarna” bryter in i världen, ställs inför en ”främmande” motpart och uppmanas till respons på frågan ”var står jag och vem är jag i förhållande till detta?” (s 35, 89). Undervisarens första ansvar ”gäller elevens subjektivitet, det som tillåter eleven att vara en unik, särskild varelse”. Det är ett ”ansvar utan kunskap” emedan det ”i själva ansvarighetens struktur ligger att inte veta vad man tar ansvar för” (s 36).

Om vi antar att förutsättningen för mänsklig utveckling är existen-

sen av ett socialt rum, bestående av handlingskompetenta subjekt och präglad av mångfald och skillnad, har utbildningen till syfte att etablera sådana rum. Annorlunda uttryckt: pedagogikens målsättning är att upprätthålla ”relationsvävar” i vilka enskilda subjekt kan bryta in (s 88 ff). Sådana rum eller vävar kan inte konstrueras och subjektets inträde i dem kan inte framkallas medels något slags teknik. Inträden ”existerar endast i den rationella gemenskapens avbrott, i avbrottet för gemenskapen av logik, rationalitet, ordning, struktur och syfte” (s 106). Eftersom man aldrig kan vara säker på vad en specifik undervisningssituation eller interaktionssekvens ska bära med sig är det pedagogens ansvar att tolka och omtolka situationen, på nytt och på nytt. Det krävs ”en ständig vakenhet på handlandets ’kvalitet’ och ett orubbligt engagemang för att handla på sådant sätt att frihet kan framträda”. Pedagogerna har till uppgift att utbilda elever utifrån en viss agenda, men han/hon tvingas erkänna att resultatet aldrig kan bli identiskt med planen. Hans/hennes ansvar består därför i ”omsorg om den paradoxala kombinationen av utbildning och dess eliminering” (s 88, 93, 106).

Konklusion: Biestas relationella pedagogik

Bortom lärandet ger, enligt mitt förmenande, ett betydelsefullt bidrag till förståelsen av utbildningens brännpunkt. Biesta riktar pedagogens blick från statiska definitioner av institutionernas uppdrag till frågan om tillblivelseaktens unika karaktär. I ljuset

av synsättet blir kärnfrågan för pedagogiken *var utbildningens subjekt blir till*. Brännpunkten förläggs varken till individers eller till kollektivs egenskaper utan till egenskaper rörande själva den pågående interaktionen. Det unikt mänskliga består i att ”bli någon”, att svara på en omvärld som är annorlunda än en själv. Utbildning är inte ett förrum utan *det rum* där utbildning pågår. Kunskapsutveckling och demokratisk fostran blir begrepp liktydiga med den process varigenom eleven urskiljer sig visavi en kollektiv fond. Vad det till syvende och sist kommer an på för pedagogens del är att svara an på den förhandenvarande situationen, ansvara för subjektens inbrytningar i existerande relationer.

Vad utbildning är och bör vara hänger ur Biestas perspektiv intimt samman med frågan vad det innebär att vara människa. Människan ses som ett öppet system, som ett socialt själv. Hennes essens kan inte fångas i en allmän definition utan framgår först i en faktisk livssituation. Utbildningens frågor kan följaktligen inte besvaras på förhand utan får sina svar i och genom konkret handling och engagemang. Brännpunkten skildras här i termer av en pågående process som varken äger rum innanför eller utanför individen utan i ett relationellt spänningsfält. Pedagogens primära funktion handlar om att ansvara för elevens och sina egna handlingar i spänningsfältet, i det levande nuet.

Man kan se Biestas utbildningsteori som exempel på ”relationell pedagogik” (se vidare Aspelin, 2007, 2005). Relationell pedagogik är å ena sidan en aspekt *på* utbildning, det vill säga en teoretisk diskurs och ett sätt att närma sig frågor om utbildning. Frå-

gan om utbildningens brännpunkt rör då var det pedagogiska tänkandet har sin huvudsakliga fokus. Å andra sidan, och kanske framför allt, är relationell pedagogik en aspekt *av* utbildning, ett slags praxis och ett förhållningssätt i praxis. I den meningen rör frågan om utbildningens brännpunkt den plats där dess mest betydelsefulla aktivitet utspelas, det vill säga där utbildningen har sitt centrum eller locus – eller om vi så vill, sin själ. I bägge meningarna är relationell pedagogik en aktivitet som tar upptäckten av Duets ontiska företräde på allvar och låter den utgöra filosofisk grund för tänkande och handling. Den baseras med andra ord på antagandet att människan föds/begynner – ursprungligen såväl som i varje stund av livet – i relation till sin omvärld; att människans ursprungliga vara-i-världen är detsamma som vara-i-världen-med-andra, (Lévinas, se Biesta, s 53), att hon blir ett subjekt genom handling i ”de mänskliga angelägenheternas väv av relationer” (Arendt 1986) att hon ”blir ett jag genom ett Du” (Buber 1990) och att ”vi måste vara andra för att vara oss själva” (G H Mead 1976).

Relationell pedagogik ägnas mestadels åt frågor om individers lärande i en social kontext, eller omvänt: åt frågor om sociala omständigheter kring individers lärande. Den sysselsätter sig med andra ord med de individuella och sociala strukturer och processer som möjliggör eller hindrar produktiv utbildning. Dess huvudsakliga intresse riktas emellertid varken mot individers eller mot grupperns lärande utan mot utbildning i och genom levande relationer. Relationell pedagogik söker utveckla en diskurs som förstår individuella och

sociala omständigheter *kring* sådana händelser, men den försöker i första hand förstå *händelserna som sådana*. Utbildningens brännpunkt lokaliseras till ett skeende i gränslandet människa-människa. För att undersöka vad som händer i utbildningsinstitutioner behöver vi teoretiska och metodologiska angreppssätt som uppmärksammar interaktionsstrukturer. Men vad vi framför allt behöver är perspektiv som tillerkänner pedagogisk interaktion en momentan, unik kvalitet. Beträffande en viss interaktionsprocess kan vi ställa frågor som: *vad händer här? vad sker inom dig? och vad ligger bakom interaktionen?* Biesta ställer snarare frågorna *vem där? vem är du?* och *vem blir du i och genom denna händelse?* Den stora förtjänsten med *Bortom lärandet* är att den kan hjälpa oss att utforma och förstå innebörden av sådana frågor.

Jonas Aspelin

Referenser

- Aspelin, Jonas (2007): Likt en flygande gnista. *Pedagogiska magasinet* (1), s 78–83.
- Aspelin, Jonas (2005): *Den mellanmänskliga vägen. Martin Bubers relationsfilosofi som pedagogisk vägvisning*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Asplund, Johan (1992): *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Arendt, Hannah (1986): *Människans villkor. Vita Activa*. Eslöv: Röda bokförlaget.
- Biesta, Gert (2006): *Bortom lärandet. Demokratisk utbildning för en mänsklig framtid*. Lund: Studentlitteratur.
- Buber, Martin (1990b/1923): *Jag och Du*. Ludvika: Dualis förlag AB.
- Buber, Martin (2002/1947) *Between Man and Man*. London and New York: Routledge.
- Mead, George H (1976/1934): *Medvetandet, jaget och samhället. Från socialbehavioristisk ståndpunkt*. Kalmar: Argos förlag.
- Pfeutze, Paul (1973): *Self, Society, Existence. Human Nature and Dialogue in the Thoughts of George Herbert Mead and Martin Buber*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

Jonas Aspelin är FD i sociologi och docent i pedagogik, verksam vid Lärarutbildningen, Malmö högskola, 205 06 Malmö.
E-post: jonas.aspelin@lut.mah.se